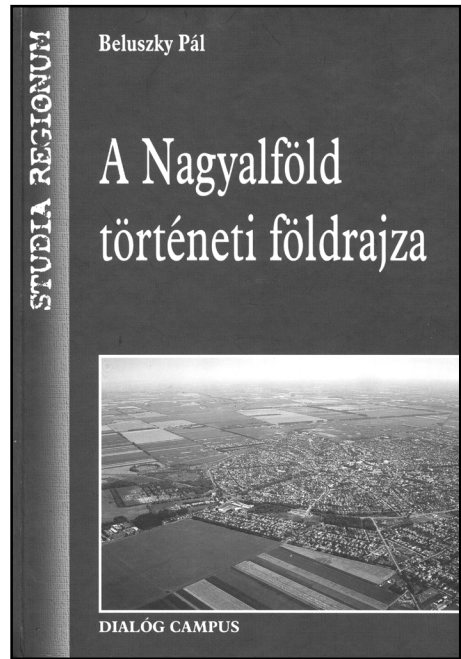

*Beluszky Pál:
A Nagyalföld
történeti földrajza*

A Nagyalföld a kutatás tárgya, az „alföldiség” rejtelmait vizsgálja új könyvében Beluszky Pál. Szembeszállva, vagy éppen azonosulva régebbi tételekkel, Szekfű Gyula, Bulla Béla, Erdei Ferenc és mások, hazai és külföldi, e nagy régiót ismerő kutatók véleményével. Igazságkereső eréllyel, hiszen – ahogyan a könyv legelső mondatában fogalmaz: „Régóta keltik – okkal, ok nélkül – rossz híret az Alföldnek”. Am a könyv első képe: „Mocsársország a Tisza-völgyben – a mártélyi holt-ág”. A képi valóság a „hírkeltés” melyik tartományába sorolható? – kérdezhetjük kételkedve. A válasz: „Nem lehet . . . mindenkor s minden tekintetben megkésettnek, elmardottnak tekinteni az Alföldet [. . .] s a fejlettségbeli differenciákkal magyarázni az ország más tájaitól való különbözőségét.” Majd így folytatja: „megállapíthatjuk: az Alföld a *Más-ságok* földje [. . .] *feladatunk* adott: nyomozni, *miben rejlik az „alföldiség” kiváltó oka, gyökere*”. (19. o.) Ennek megállapítását tartja – láthatóan kedves – vállalásának a szerző. Vizsgálva egykori nézeteket, vallatva térképeket, új ábrákat szerkesztve, történeti adatokat felsorakoztatva.

Az előbbieket feltehetően jelzik, hogy az olvasó mindvégig érdekesítő gondolatmenettel, gazdag ténysorokkal ismerkedhet a könyvben. És hasznos, alkalmazható (sőt alkalmazandó) megállapításokkal azonosulhat. Talál természetesen vitatható, esetleg téves tételeket is. Azt azonban nem lehet elvitatni: a történeti földrajz keretében olyan mű látott napvilágot a Nagyalföldről, amelynek az *ismerete nem csupán a geográfusok számára lehet fontos*. A társadalompolitika, az agrárökonómia vagy a regionális gazdaságtan művelőinek körében is érdeklődésre tarthat számot. Továbbá figyelmeztető lehet

arra is, hogy *többet kellene bemutatnunk* nagytájainkról önmagunknak és a világnak is. Jelesül: Európának. Más jellegzetes tájak – az Alpok, a polderek földje, a Pó-völgye, Normandia stb. – az európai agrárpolitikában már régóta külön is megjelennek. A nemzeti agrártámogatásnak, a regionális fejlesztésnek külön tételeit képezik az elkülönülő, sajátos területek. A Nagyalföldről, különleges település-földrajzi adottságairól, történeti útjának sokféleségéről, útvesztőiről, vagy sikereinek titkáról mit tudhat meg a külföld? Mendöl Tibor németnyelvű munkáin, s néhány más földrajztudományi közleményen kívül alig valamit. Ha csak a gazdag terítékű vadászatok idegen nyelvű beszámolóit nem tekintjük híradásnak. Továbbá az egyedinek tekintett gémeskutak mutogatását, ami persze máshol is látható – a falumúzeumokban.

A Nagyalföldről szóló újabb leírások között sokat ér A. N. J. den Hollander Amsterdamban, 1947-ben kiadott (majd 1980-ban Magyarországon *Az Alföld települései és lakói* címmel megjelent) könyve, de ismert-

sége, érthetően, mindmáig korlátozott. Berlinben (NSZK) 1977-ben jelent meg Bango, F.J. könyve: *Besonderheiten der Agrarverfassung im ungarischen Alföld, Eine agrarsoziologische Analyse* címmel, amelyben magyar szerző nyomán hat tanyatípust is bemutat az író. Említhetjük még Hann, C. M.: *Tázlár: a village in Hungary* című, Cambridge-ben, 1980-ban megjelent munkáját, amely a magyar szakszövetkezet és a Duna-Tisza közének megmaradt tanyavilágát mutatja be az egykori Prónay-falva példáján. (A szerző Boldizsár Iván „aspiránsa” volt, s egy évet töltött Tázláron.) A felsorolás akár be is fejezhető. Fontos szerepet kellene pedig tulajdonítani annak, hogy a „paprika és a gulasch” mellett más „hungaricummal” is megismerkedjék a külföld. A tudomány és a politika alkalmazói különösen. Így Beluszky eme munkájával (de Niederhauser E., Gunst P., Szentí T., vagy Tóth J.) és mások alföldi-tanyai témáival, agrártörténeti kutatásaival is. Utóvégre *az ország feléről van szó*. Egy időre pedig – várhatóan – az Európai Unió keleti peremvidékéről, amely ebben a tekintetben Burgenland helyébe léphet. Továbbá egy Hollandia méretű, de jóval kisebb népességű országrészről, amely félúton található Közép-Európában a párizsi medence és a doni kozákok földje között. Nem egyedül földrajzi értelemben. . .

A Nagyalföld történeti földrajza három részre tagolva olvasható a műben. Az Alföld sajátosságainak áttekintése után a mezővárosok 15–17. századi kialakulása következik, majd a Janus-arcú 18-19. század c. fejezettől befejezi elemzését a szerző. Beiktat még végül egy Epilógus I. és Epilógus II. részt, ám azok nem szüntetik meg az olvasó hiányérzetét a 20. század tekintetében. A szerző indoka, hogy „a jobbágyfelszabadítás mind az egykori jobbágyközségek, mind a mezővárosok, mind pedig a szabadalmas területek lakóit jogilag azonos állapotba helyezte, a 'szabadságos' Alföld birtokolta előnyök el-

enyészték.” Ugyanekkor még leszögezi: „*Nem enyészett el viszont az 'alföldi út' néhány eleme-következménye*: az alföldi településrendszer sajátosságai, a tanyavilág, a parasztpolgári mentalitás stb.; az 'alföldi út' visszfénye még évtizedeken át meg-megcsillant, kihatásai máig nyomozhatók (221. o. kiemel: R.P.) Amikor a recenzens teljes mértékben osztja a szerző eme nézetét, egyben sajnálja, hogy a továbbiakban, az említett Epilógusokban, csak „egy-egy pillantás jut” a 20. század korszakos témáira. A „pillantás” ezért csak regisztrálni, felsorolni tud több nagy jelentőségű, a településrendszert, a lakásviszonyokat, a társadalmi struktúrát meghatározó alföldi változást (és következményt). Így aztán nem mutatja be – csupán utalásokkal jelzi, hogy az „alföldi útból” miként lett, vagy lehet „alföldi ösvény” (253. o.). Homályban marad annak a különleges („alföldi”) szövetkezeti formációnak a léte és szerepe is, amely a családi gazdálkodás és a szövetkezeti beszerzés-értékesítés „legnyugatibb” kombinációját valósította meg a “keleti” agrárgazdaságban. A *szakszövetkezetekről van szó*, amelyekben olyan nevek alatt gazdálkodtak, mint Almavirág, Jonatán, Jöreménység, Tiszagyöngye, Zöldmező, azaz még Kossuth se nagyon kellett a tagságuknak. Nincs szó, nem lehet a vázlatosan áttekintett 20. században arról sem, hogy mennyire félreértette – nem ismerte – a Nagyalföldet és valós társadalmi struktúráját a negyvenes évek végétől erőszakolt, importált agrárpolitika, majd a fiaszó tapasztalatait tíz évvel később miként hasznosították az ún. teljes átszervezés idején, amikor a Dunántúlra helyezték a „kollektivizálás hadműveletének” indítását. S még egy: nem az „alföldi út” visszfényére utalt a hatvanas-hetvenes évek sok sikeres agrárvállalkozása, a fólia-erdők, az ipari, szolgáltató, kereskedelmi „üzletek”? Zömükben a Nagyalföld parasztpolgári közösségeiből sarjadtak ki, a mimikri évszázados tanulságai is kamatoztak

bennük. Dunántúl felmutatta Bábolnát és a szolid agrárépítkezések sorát, de a Nagyalföld világra hozta – a Mezőhegyest is háttérbe szorító – Nádudvar, Szentes, Kecskemét, Mélykút, Izsák, Nagyréde szövetkezeti gazdaságainak, termelési rendszereinek máig ható eredményeit. Vállalva, előhíva olykor a büntetőjogi repressziót, a „fél lábbal a börtönben” vonzású merész lépések kockázatát.

A fentiek felelőlegesen csak azt kívánja jelezni, hogy érdemes is, indokolt is – a történeti földrajz, valamint az összehasonlító agrártörténet lehetőségeit, eszköztárát is hasznosítva – a 20. századi vizsgálatok kiterjesztése a jövőben. Mert igaznak tekinthető: nem mindenben volt elmaradott az Alföld, jóllehet volt idő, amikor az érvényesült, hogy lapályon a halom is hegynek hiszi magát.

Módszeresen foglalkozik a kötet a *tanyák* kialakulásának történetével, többek között a Mendöl Tibor – Erdei Ferenc polémiával is (Timár Lajos egyfajta geográfus – szociológus szemléletként vizsgálja a témát. V.ö.: *A népi mozgalom és a magyar társadalom*. 1997. 94. o.). A tanyák sorsának leírásánál nem téveszthető szem elől, hogy – akár állandó, akár időszakos lakásként használták – keletkezésük és fennmaradásuk a mezőgazdaságból való megélhetéshez kötődött. Ha ennek alapja valahol megrendült vagy megszűnt, és egyidejűleg alkalom nyílt máshol *lakni*, akkor a tanyák erőzója megindult. Ahogyan a kitelepülés is – Bulla Béla szerint – viszonylag egyszerűen történt. Ha a birtok messze feködött a községtől, és rajta kutat lehetett ásni, ott rögtön kialakult a tanyarendszer – írta.

A tanyai emberek csak akkor maradtak mégis a tanyán, ha az ott lakás feltételei kiállták az összehasonlítást más elérhető lakóhellyel (lásd: lakófarm). A mezőgazdasági termelés szerkezete s műszaki-technológiai színvonala, valamint az „agrár-tanyák” sűrűsége között tehát összefüggés állapítható meg, függetlenül az üzemszervezetek és a tulajdonviszonyok konkrét jellegétől.

Itt kell kitérni egy másik összefüggésre, nevezetesen az *agrárkeresők arányára* az adott társadalomban. Gyakran használt fejlettségi mutatószám, hogy a lakosság vagy a keresők *hány százaléka* sorolható a mezőgazdasághoz, s mekkora része talál megélhetést a „nem östermelő” ágazatokban. Ha ez utóbbiak aránya nagy, akkor a társadalom eleve városi jellegűnek, fejlettnak minősül a gyakorlat szerint. A nagyhatárú, ritka népsűrűségű mezővárosok esetében ez a meggyökeresedett nézet leegyszerűsítő, különösen megtévesztő. *Nem lehet ugyanis intenzív mezőgazdaságról beszélni ott, ahol az agrárnépsűrűség, azaz a művelt területre jutó mezőgazdasági keresők száma alacsony.* A ritkán lakott, *csekély népsűrűségű* alföldi területeken (és városaikban) egy, akár nagy agrárkeresői százalékos *arány* is korlátozhatta az intenzív, munkaigényes agrártermelés adott időszakban való kiterjesztését. Azaz, ha nem volt elegendő munkáskéz. Ha mégis vállalni kellett, pl. a kertkultúrát, azt csak tanyai étellel (a munkahely és a lakóhely egysége által), valamint tömördek munkával (látástól-vakulásig) tehették.

Némelykor ma is előfordul a hazai állapotok elmarasztalása, mondván, hogy még mindig nagy – a keresőknek 6–7 %-a – a mezőgazdasági népesség aránya. Az Alföldön különösen. „Bezzeg a fejletteknél” már csak 2–3 %-a található a mezőgazdaságban a kereső korú lakosságnak – hallható a szemrehányás. Amit elfelejtenek: a 6 %-os arány, 100 fős népsűrűséget számítva egy négyzetkilométerre 6 főt jelent. Vagyis: 100 hektár/6 fő. Egy 3 %-os arány, pl. Hollandiában, 400-as népsűrűséget tekintve km²-ként, 12 főt jelent. Azaz: 100 hektárra 12 személyt. A különbség 100 %, a mezőgazdaságilag művelt terület relatív nagyságáról, a gazdaság szerkezetéről nem is szólva. A mezőgazdasági és az ipari termelés közötti egyik nagy különbség éppen az, hogy amíg a technológiai-technikai feltételek mindkettőnél fonto-

sak, addig a földrajzi adottságokhoz, a demográfiai stb. környezethez való szoros illeszkedés nélkül az előbbi, az agrártermelés, nem sok sikert ígér.

Több vonatkozásban tárgyalja a kötet az Alföld népességének *migrációját*, az adózási terhek alakulását, valamint a jogi aspektusokat. Érdekes rámutatni, hogy Magyarországon mind ez ideig elmaradt az örökösödési jogolyan szabályozása, amely a családi gazdaságok – s így a tanyák – hálózati stabilitását elősegítené. Az erre irányuló – törzsöröklési – törekvések a 20. században is elakadtak. Mindezt tetézte, hogy a földtulajdon hazánkban – különösen a Nagyalföldön – évszázadok óta ingatag. Hódítók, hatalmi kapcsolatok, valamint a perek a „juss” fölött, uralják – visszatérően. A földtulajdonos profitja pedig – ha volt – többnyire elszivárgott külföldre, más területekre. Az sem véletlen, hogy a 19. század ún. agrárszocialista megmozdulásai a Nagyalföld némely vidékére voltak jellemzőek. Az első radikális, minden ezer holdat meghaladó nagybirtok kisbirtokokra való felosztása szintén alföldi követelés, Áchim András indítványa volt a 20. század első éveiben.

Az Alföld sajátosságai között a *mezővárosok* előkelő helyet foglalnak el. Fejlődésüket biztos ismerettel, sokoldalúan vizsgálja a szerző. Városfalak nélküli városoknak tekintti többségüket. Azaz: mezei városoknak, befogadónak, nyitottaknak, újjászületésre képeseknek. Egyik-másiknak a 18. század elején csak néhány család a lakója. Kiskunfélegyházát teljesen lakatlannak találták az 1720-as összeíráskor. Kecelre félszáz helységből kerültek betelepülők – írja Beluszky. Lám: ötvenféle szokás, tapasztalat, törekvés, más nyelv, más vallás. Hogyan értelmezendő akkor a „színmagyar Alföld” árvalányhajas sztereotípiája? Nem éppen e sokféle forrással hozható kapcsolatba a változatos, kitűnő kezdeményezések sora? Esetleg valamiféle „amerikás” analógiáról, termékenyítő keve-

redésről is szó lehet? Az „alföldi út”-ra a sokféle is hatást gyakorolhatott? És akik mégis falakba ütköztek itt, elmentek innen Fordnak autót tervezni, Kaliforniába szőlőt honosítani, Nobel-díjasként emigránssá lenni?

A történeti földrajz az e kérdésekre adható válaszokat már nem vizsgálhatta. Más diszciplínák körébe tartoznak. Mindenesetre tény, hogy pl. Szeged 1875. évi (és későbbi) 50 legnagyobb adófizetőjének névsorában legalább annyi a nem magyar hangzású név, mint a zengzetesen magyar. A listát egy hajósgazda, Zsótér András (halászból előbb hajóács) vezeti, de a virilisták között található a Csehországból indult Pick Márk, az olasz módszert kitanult szalámigyáros, vagy Steingaszner József, Tömörkény István író édesapja is. (V.ö. Tamasi Mihály: *A régi, szegedi, gazdasági elit* (1870–1944. Szeged, 2001.). Meggyőző elemzése során találóan állapítja meg Beluszky: „...a mezőváros bizonyos gátat képez a feudalizmus újrarendezkedése ellen, az Alföld társadalma továbbra is a nyugatias elemekkel átszőtt 'félszabad-paraszti' fejlődést mutatta. S még a polgári korszakban (1848 után) is tovább élnek a „Másságok”, s nyomozhatók mindmáig. Többek között a településhálózat milyenségében” (74. o.). Természetesen az életmód mintákban, az értékrendben, a tradíciókban is. Vagy éppen: az éles, gyors váltást türelmetlenül követelő értékvesztésben. ...

A szerző nem irt könyvéhez előszót, nem indokolja témaválasztását, ám jól érzékelhető: az Alföld barátja. Amivel és amikor a tudományt szolgálja, akkor a szülőföldjét (Szolnokot) és egyetemét (Debrecent) is szolgálni kívánja. A recenziens – szintén alföldi lévén – örül mindennek, ugyanakkor kétségeit is jelzi néhány, az Alföldre vonatkozó megállapítással kapcsolatban. Ilyennek véli, hogy „a 19. század végi viszonyokat mérlegre téve az Alföld modernizációja, fejlettsége meghaladta az ország átlagos szintjét” (57.

o). Az átlagos szint mibenléte is kérdéses ebben az összefüggésben. Még a már biztosabb adatbázisú 20. században is. Fontos az analfabétizmus vagy az orvosi ellátottság alakulása – amire hivatkozik a szerző – de kevés, még ha megbízhatók is az adatok. És pl. a tbc-ben, az öngyilkosságok gyakoriságában mit mutatnának a számok? Ez utóbbiban még korunkban is az alföldi megyék – főleg Délalföld – számai a legkedvezőtlenebbek. (Kivétel Tolna, amelynek adatai Békéssel megegyezők.) Hiteles felmérésekből azt is tudjuk, hogy más tájainkon mennyivel előbb járt a gazdálkodás, tudjuk, milyen volt a termelés eszközellátottsága, a korszerűbb módszerek hogyan terjedtek, nemegyszer a kolostorok közreműködése által is. (Az ilyen egykori „rendszergazdák” ritkák voltak az Alföldön.) Ismert a városok, a falvak épületállománya, s az is, hogy a tanyákon a „kun-kocsz”, a trágya tüzelésre való használata még a harmincas években sem volt ritka. Az energia, a közlekedés, az úthálózat terén a Nagyalföld elmaradt Dunántúltól, ez utóbbi pedig az osztrák tartományoktól. A gazdaságban Tessedik, Festetics György, Széchenyi István, és iskolaügyben Klebelsberg, a civilizációs színvonalban Czettler Jenő, Gesztelyi Nagy László mindezt jól látta. *Az ország fejlettsége volt persze elmaradott, a 20. századra különösen. A motorizációt jellemző mutatóban pl. tizenötszörös volt a különbség Dánia és Magyarország között* (Dániában egy automobilra [=személygépkocsi+teherautó] 24 személy jutott, nálunk 375! Európában ennél rosszabb ellátottság csak Jugoszláviában, Romániában és Görögországban volt 1938-ban. Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1939. 294. o.)

Mindezek után is osztani lehet a szerző summázó megállapítását: „sem a gazdaság, sem a társadalom állapotát tekintve nem helytálló mindenkor az elmaradottság bé-

lyegét sütni az Alföldre. Ugyanakkor a gazdasági és társadalmi „fejlettség” meg nem felelése az „Alföld-jelenség” egyik lényeges eleme, tünete. Tünete tehát, nem oka...” (58.o.).

Örülni lehet annak, ahogyan Mikszáth Kálmán írt – szerető elfogultsággal – 1884-ben Szegedről, szerinte az egyetlen városról „hol az iparoselem vergődött hatalomra a közügyekben is, hol nem a hivatalnokok a nép fölött, hanem a nép uralkodik a hivatalnokok fölött, a város cselédeinek nevezvén azokat féltrefásan. Nagyurat sohasem ismertek és nem respektáltak”. (V.ö. Tamasi M. I.m. 55.o.) Valóban, a Nagyalföld sok városának egész társadalma – a történeti földrajz valamint a társadalomtörténet által is igazolhatóan – lehetőleg az önigazgatás, a demokrácia iskoláját járta. Lerótták érte a tandíjat is. Megérdemlik hát az ország figyelmét, hogy ne muszáj-Herkulesként kelljen élniük a jövőben. Ne kelljen vállalniuk a Szakmáry Zoltánok keserűségét, mert bizony Móríc Zsigmond *Úri muri*-ja is a Nagyalföldön született. Meg az agrárszegénység, „néma forradalma” is, amelyre Kovács Imre figyelmeztetett.

Melyik hát az igazi Alföld? Mindahány – és egyik sem. Mert nem egy „Alföld” van, ahogyan Magyarország is sokféle. Ez az örökség, ez változtatható a tettekkel. A jövőben.

A Dialog Campus Kiadó szép könyvet adott (nem olcsón) a téma kedvelőinek kezébe. Csupán néhány pontatlanságot kellett volna elkerülniük. Hiányzik egy igazi név- és tárgymutató. Egy-két évszám, könyvcím és név tévesen ismétlődik. Azaz: nem minden fogható rá a számítógépes szerkesztésre. Ám sohase legyen több gondunk, kifogásunk az új tudományos eredmények publikálásával. (*Dialog Campus Kiadó, Pécs, 2001. 274.o.*)

Romány Pál
az MTA doktora